

SISÄLLYS

ESIPUHE.....	7
--------------	---

JOHDANTO

NÄKYMÄTTÖMÄSTÄ NÄKYVÄKSI.....	13
MITÄ KIELI- JA KULTTUURITIE TOISUUS TARKOITTA A?.....	19
Arvostava suhtautuminen lapsen kielelliseen ja kulttuuriseen taustaan.....	21
Kielellisen ja kulttuurisen pääoman siirtäminen.....	27

KIELTEN, KULTTUURIEN JA KATSOMUSTEN KIRJO

KIELET, KULTTUURIT JA KATSOMUKSET LÄSNÄ ARJESSA.....	41
Minäkö monikielinen ja monikulttuurinen?.....	42
Kielten ja kulttuurien näkyväksi tekeminen.....	49
Monikielisyys.....	58
Kieli ja valta.....	75
Kieli- ja kulttuuritietoisuus tasa-arvokasvatuksessa.....	81
ARVIOINTI JA OSALLISUUS OPETUSSUUNNITELMISSA.....	87
Kielitaidon arviointi.....	88
Osallisuus ja lapsilähtöisyys.....	95

SUOMEN KIELEN RIKKAUTTA

KIELIYMPYRÄ.....	105
SANALUOKKIA MONIPUOLISESTI.....	109
Nimiä esineille ja asioille.....	109
Nimiä teoille ja tapahtumille.....	113
Nimiä asioiden ominaisuuksille.....	118
Asioiden välisten suhteiden osoittajia.....	123
KIELITAITOA MONIPUOLISESTI.....	131
Arjen fraasit.....	131
Sanojen taivuttaminen ja johtaminen.....	136
Rekisterien kirjo.....	146
Lastenkirjallisuus ja lukeminen.....	152
Kerrontataidot ja kuullun ymmärtäminen.....	157
Sanat paperilla.....	162
Matematiikan kieli.....	169
Luova kielenkäyttö.....	176
LOPUKSI: PAKENEVAT HORISONTIT OPETUSTYÖSSÄ.....	181
VIITTEET.....	185
LÄHTEET.....	191

ESIPUHE

Tämä kirja sai alkunsa syksyllä 2018 Järvenpäässä, Pajalanpihan päiväkodissa, jossa suunnittelimme yhdessä S2-opettajakollegani Anne Hautajoen kanssa keväälle koulutusta kieli- ja kulttuuritietoisuudesta. Tiedossa oli, etten ole kevään opintovapaani takia pitämässä koulutuksia, ja niinpä halusimme suunnitella koulutuksen rungon mahdollisimman pitkälle valmiiksi jo tuossa vaiheessa.

Koulutusmateriaalia valmistellessamme jouduimme miettimään, mitä kieli- ja kulttuuritietoisuus oikein on. Toteutimme kieli- ja kulttuuritietoisia toimintatapoja päivittäisessä työssämme S2-opettajina ja ohjasimme muitakin näiden työtapojen käyttöön. Silti ei ollut aivan helppoa sanallistaa, mistä kieli- ja kulttuuritietoisuudessa on kyse. Etsimme valmiita määritelmiä ja löysimmekin muutaman erilaisen. Lopulta mikään näistä valmiista määritelmistä ei sellaisenaan päätynyt koulutusrunkoomme. Sen sijaan muotoilin koulutusrunkoa varten kieli- ja kulttuuritietoisuuden määritelmän, joka muotoutui opetussuunnitelmatekstien, muun aiheesta keräämäni tiedon ja arjen tarpeiden perusteella.

Muidenkin vaikeiden kysymysten kanssa jouduimme kasvokkain. Piti selvittää, mitä kieli- ja kulttuuritietoisuus on, perustella, miksi se on niin tärkeää, ja myös määritellä, ketä se koskee. Tämän lisäksi piti kuvata, mitä kieli- ja kulttuuritietoisuus käytännössä ryhmien arjessa tarkoittaa.

Katsoimme kieli- ja kulttuuritietoisuuden kenttää Annen kanssa kumpikin omasta, erilaisen koulutustaustamme ja työhistoriamme muovaamasta näkökulmasta. Keskustelussa Anne ei päästänyt minua helpolla vaan esitti loistavia kysymyksiä ja

kannusti minua perustelevaan kieli- ja kulttuuritietoisuuden olemuksesta ja olemassaolon tarkoituksesta esittämäni väitteet. Yhdessä keskustellen rakensimme vähitellen koulutusrunkoa niinä hetkinä, joina olimme molemmat yhtä aikaa työhuoneella, ja jossain vaiheessa joulukuuta alkoi olla sellainen tunne, että koulutuskokonaisuuden keskeiset palikat olivat paikallaan.

Samaan aikaan muistan havahtuneeni siihen, että kattavaa kokonaisuutena kieli- ja kulttuuritietoisuudesta varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa ei oikeastaan ole. Toki kieli- ja kulttuuritietoisuutta on käsitelty tutkimuskirjallisuudessa, ja jotkut kunnat ovat julkaisseet omia materiaalejaan aiheesta varhaiskasvatuksen käyttöön. Aivan toivomani kaltaista helppotajuista ja riittävän kattavaa kokonaisuutena aiheesta en kuitenkaan löytänyt. Näin syntyi ajatus kirjan kirjoittamisesta.

Kirjan on tarkoitus olla mahdollisimman käytännönläheinen mutta samalla riittävän kattava kuvaus kieli- ja kulttuuritietoisuudesta varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen arjessa. Se pyrkii vastaamaan aiheeseen liittyviin mitä-, miksi- ja miten-kysymyksiin. Mikään lopullinen totuus aiheesta tämä kirja ei ole. Paremminkin sen on tarkoitus olla keskustelunavaus. Toivon, että kirja herättää ajatuksia ja saa lukijan pohtimaan omaa suhdettaan kieleen ja kulttuuriin. Toivottavasti se tarjoaa myös välineitä kehittää omaa työtä ja arjen toimintatapoja.

Kirjan johdannossa määritellään kieli- ja kulttuuritietoisuuden käsite ja johdatellaan aiheeseen. Toisessa luvussa puhutaan kielistä, kulttuureista ja katsomuksista arjessa sekä päiväkotijä ja kouluympäristössä että niiden ulkopuolella. Lisäksi toisessa luvussa pureudutaan lyhyesti myös kieli- ja kulttuuritietoisuuden kannalta keskeisiin arvioinnin ja osallisuuden teemoihin. Uusien

opetussuunnitelmien julkaisemisen jälkeen molemmat teemat ovat olleet vilkkaan keskustelun keskiössä. Kolmannessa luvussa perehdytään suomen kielen rakenteeseen ja kielitaidon eri osa-alueisiin. Lopetusluvussa pohditaan vielä, mikä on opetus- ja kasvatustyössä tarpeeksi ja milloin voi ajatella onnistuneensa.

Vaikka kirjan kannessa lukee vain minun nimeni, ei se tietenkään ole syntynyt ilman valtavan monen ihmisen myötävaikutusta. Kiitän lämpimästi Anne Hautajokea, jonka kanssa tehdystä koulutuksen suunnittelutyöstä ja siihen liittyvistä keskusteluista koko kirjahanke lähti liikkeelle. Anne on myös lukenut ja kommentoinut käsikirjoitusta. Suuret kiitokset ansaitsee Järvenpään kaupunki työnantajana. Järvenpäässä olen saanut tehdä, kokeilla, erehtyä, onnistua ja oppia valtavasti uutta. Tätä kirjaa ei olisi koskaan syntynyt ilman lapsia ja heidän perheitään, joiden kanssa olen saanut Järvenpäässä ja aikaisemmissa työpaikoissani tehdä töitä. Kirja ei olisi myöskään valmistunut ilman upeita työkaivereitani Järvenpään kaupungin kaikissa päiväkodeissa ja muissa kunnan tehtävissä. Erityiskiitoksen osoitan omalle erityisopettajien tiimilleni, joka on myös lukenut ja kommentoinut kirjan käsikirjoitusta. Heiltä olen oppinut paljon, ja he ovat jaksaneet väsymättömästi vastata kaikkiin kysymyksiini. Kiitän myös siskoani ja varhaiskasvatuksessa työskenteleviä ystäviäni, jotka ovat lukee neet ja kommentoineet käsikirjoitusta. Lopuksi on syytä kiittää perheenjäseniäni, jotka ovat monin tavoin tukeneet ja kannustaneet minua kirjoitusprosessin aikana.

Joensuussa 8.10.2019

Heidi Malinen

OSALLISUUS JA LAPSilÄHTÖISYYS

Kun puhutaan uuden varhaiskasvatussuunnitelman ja esiopetussuunnitelman mukanaan tuomista muutoksista, esille nousee usein osallisuuden ja lapsilähtöisen toimintatavan korostuminen. Uusissa opetussuunnitelmissa lapsi nähdäänkin aktiivisena toimijana, ja uusien taitojen ja tietojen rakentumiseen vanhan päälle kiinnitetään erityistä huomiota. Osallisuudella ja lapsilähtöisellä toimintatavalla on myös vahva yhteys kieli- ja kulttuuritietoiseen kasvatukseen. Onhan kieli- ja kulttuuritietoisuuden perusajatuksena antaa jokaiselle lapselle mahdollisuus tulla nähdyksi omana itsenään sekä tilaisuus osallistua, toimia ja oppia omista lähtökohdistaan.

Osallisuus ja lapsilähtöisyys ovatkin epäilemättä sekä varhaiskasvatussuunnitelman¹⁵ että esiopetussuunnitelman¹⁶ perusteiden kantavia teemoja.¹⁷ Joskus pyrkimys ottaa uusi asia avosylin vastaan johtaa kuitenkin myös ylitulkintoihin. Ei ole ihan harvinaista kuulla varhaiskasvatuksen henkilöstön esimerkiksi toteavan, että aikuisten toteuttama toiminnan suunnittelu ei olisi uusien opetussuunnitelmien mukaista, sillä kaiken pitää lähteä lasten aloitteista. Jopa viikkosuunnitelmia on pidetty opetussuunnitelmien vastaisina, sillä niiden on ajateltu lyövän lukkoon koko viikon toiminnan siten, ettei tilaa lasten aloitteille enää jää tarpeeksi.

Peruskoulun puolella samalla tavalla osallisuutta ja lapsilähtöisyyttä korostavat opetussuunnitelmat ovat johtaneet vakaviin pohdintoihin siitä, onko enää ollenkaan luvallista opettaa opettajan aloitteesta esimerkiksi käsityön tekniikoita. Onpa joku ollut ensi kertaa uudet opetussuunnitelmat luettuaan sitäkin mieltä,

että ainoa tapa opettaa käsityötä uuden opetussuunnitelman mukaan on asettaa tarjolle keko materiaaleja ja katsoa, mitä lapset niistä keksivät. Käsityötekniikoiden opettamisesta luopuminen ja työtapojen skaalan kutistaminen pelkästään improvisaatiopajoihin olisi kuitenkin epäilemättä surkeaa lasten käsityötaitojen kehityksen kannalta – varsinkin kun lapsen omalle ilmaisulle ja taidollisille ja tiedollisille lähtökohdille on mahdollista antaa tilaa monella paljon tehokkaammalla tavalla. Uudet opetussuunnitelmat eivät suinkaan tällaista passiivisuutta opettajalta edellytä sen paremmin koulussa kuin päiväkodissakaan.

Osallisuus on nimensä mukaisesti mahdollisuus olla osa jotaakin itseään suurempaa, osa yhteisöä. Osallisuus ei ole passiivista mukana kulkemista vaan aitoa tekemisen suuntaan vaikuttamista. Toisaalta osallisuus ei koskaan tarkoita vastuun siirtämistä oppimisesta ja toiminnasta yksin lapselle. Osallisuuden ajatusta kuvastavat hyvin varhaiskasvatussuunnitelman (ks. kuvio 1) ja esiopetussuunnitelman (ks. kuvio 2) toiminnan viitekehystä konkretisoivat kuviot. Molempien kuvioiden keskiössä on oppimisprosessi (oppimiskokonaisuudet tai oppiva ja hyvinvoiva lapsi). Vasemmalla ovat lasten mielenkiinnon kohteet. Lasten mielenkiinnon kohteista on vedetty nuoli kohti oppimisprosessia. On kuitenkin huomattava, ettei tämä nuoli ole kummassakaan kuviossa ainoa, joka oppimisprosessiin kohdistuu. Esiopetussuunnitelman kuviossa opetuksen yhteiset tavoitteet muodostavat toisen, tasaveroisesti oppimisprosessin lähtökohtana olevan tekijän. Varhaiskasvatussuunnitelman kuviossa omat nuolensa ovat saaneet oppimisen alueet ja laaja-alainen osaaminen.

Lapsi nähdään uusissa opetussuunnitelmissa aktiivisena toimijana. Joskus ainakin puheissa saattaa kuitenkin unohtua, että myös opettajat, lastenhoitajat, erityisavustajat ja muut lasten kasvatusyöhön osallistuvat aikuiset ovat opetussuunnitelmissa yhtä lailla aktiivisia toimijoita. Toimintaa saa ja sitä pitää edelleen suunnitella. Uutta painotuksissa on korkeintaan se, että lapset täytyy ottaa tähän suunnittelutyöhön entistä vahvemmin mukaan. Osallisuus ja lapsilähtöisyys ovat saaneet monessa ryhmässä upeita ilmenemismuotoja, mutta puheissa lapsilähtöinen ja osallistava toimintatapa vielä joskus kääntyy ajatukseksi siitä, että kasvattajien on vetäydyttävä taka-alalle ja puututtava oppimisprosesseihin mahdollisimman vähän. Ainakaan opetussuunnitelmiin ei tällainen ajatus kuitenkaan perustu.

Varhaiskasvatuksen, esiopetuksen ja perusopetuksen yksi tärkeä tehtävä on tasa-arvon edistäminen. Tasa-arvoa on, että vaikka voimmekin olla erilaisia, kaikilla on lähtökohtaisesti sama mahdollisuus toteuttaa elämässä niitä asioita, joiden katsoo olevan itselleen merkityksellisiä. Kasvatus ja opetus auttavat parhaimmillaan lasta kasvamaan sekä omaksi itsekseen että yhteisön täysivaltaiseksi jäseneksi. Yhteisön täysivaltainen jäsenyys edellyttää monenlaista tietoa ympäröivästä maailmasta. Ammatikasvattajien ja opettajien tehtävänä on nykyäänkin huolehtia siitä, että lapsi pääsee monipuolisesti kosketuksiin häntä ympäröivän maailman kanssa ja harjoittelee myös sellaisia taitoja, joiden pariin hän ei välttämättä omaehtoisesti hakeudu.

Kasvattajan ja opettajan tehtävänä on myös saattaa tieto ympäröivästä maailmasta sellaiseen muotoon, että kukin lapsi pystyy sen ymmärtämään. Tässä tarvitaan avuksi kieli- ja

kulttuuritietoista lähestymistapaa. Lapsi ymmärtää asiat omista lähtökohdistaan käsin. Jokaisella lapsella on omat mielenkiinnon kohteensa, haasteensa ja vahvuutensa. Jokainen lapsi tulkitsee maailmaa sen perusteella, mitä hän jo tuntee. Sama opetusmenetelmä saattaakin toimia loistavasti yhdellä lapsella ja onnettoman huonosti toisella. Kieli- ja kulttuuritietoisien toimintamallin ja lasta osallistavan toimintamallin vaatimukset osuvatkin tässä kohdalla saumattomasti yksiin. Kumpikin periaate vaatii kasvattajalta lapsen herkkää kuulemista, jotta lapsella olisi mahdollisuus oppia riittävästi opetussuunnitelmissa mainittuja – ja miksei muitakin – tietoja ja taitoja.

Osallisuuden ja lapsilähtöisyyden toteuttaminen ei tarkoita, että kasvattajan tulee vetäytyä taka-alalle tai pois tieltä. Lasta kuuntelevan ja taitavasti oppimisen polkuja rakentavan kasvattajan rooli on hyvin intensiivinen. Lapsen osallisuutta tukeviin toimintatapoihin sitoutuneella kasvattajalla on parhaimmillaan kirkkaana mielessä taitojen ja tietojen joukko, joka lapsen olisi hyvä omaksua kussakin kehitysvaiheessa. Lisäksi hän tuntee ryhmänsä lapset. Tällöin kasvattajan on helppo tarttua tilaisuuteen ja tarjota lapselle mahdollisuus oppimiseen juuri silloin, kun asia lasta kiinnostaa.

Aivan yhtä hyvin kasvattaja voi ja hänen täytyykin myös tietoisesti rakentaa tilanteita, joissa olosuhteet oppimiselle ovat lapsen kannalta otolliset. Toiminnan suunnittelun tarve ei ole uusien opetussuunnitelmien tultua voimaan vähentynyt vaan päinvastoin lisääntynyt. Toiminnan suunnittelun fokus on kirkastunut aikaisempaan verrattuna. Vielä ennen uusia opetussuunnitelmia jossakin saatettiin suunnitella toimintaa pyrkien vastaamaan

kysymykseen, mitä me tällä viikolla teemme. Kysymykseen saatettiin vastata vaikkapa, että askartelemme pääsiäistipuja, teemme temppuradan jumppasaliin ja käymme metsäretkellä. Nyt toiminnan suunnittelun lähtökohtana on oltava kysymykset: Mitä me tällä viikolla opimme? Miten jokainen lapsi saisi aidon mahdollisuuden oppia niitä taitoja, joita tällä viikolla opettelemme? Tästä on kyse kasvatus- ja opetustyön tavoitteellisuudessa. Osallisuus ja lapsilähtöisyys taas tarkoittavat ennen kaikkea sen tunnistamista, etteivät kaikki lapset opi samalla tavalla. Silti kaikilla on yhtäläinen oikeus oppia.